

Ecső (v. ö. Fecse, Gecse, Szecse stb. Fecsej, Gecső és Szecsőd) egy Echech-ből alakult-e mint Generuch-ból Gyönyörű, vagy Eneruch-ból Enerő és Enere (v. ö. Euruch-ból Eura = Ör stb.), vagy esetleg újabban egy „l“ képzős alakból, (v. ö. Gyermel = Gyermő, Neszmély = Neszmő stb.) nem tudjuk.

B. Zs.

Szemle.

Gróf Teleki Pál és Vargha György: Modern földrajz és oktatása.

89. 1. Budapest, 1923. A „Studium“ kiadása.

Az utóbbi időben örvendetesen nekilendült földrajzirodalmunknak egyik régen érzett hiányát óhajtják a szerkesztők e metodikával pótolni. Úgy-szólván valamennyi irodalmi téren működő geográfusunk megszólal a könyvecs-kében. Neveik: *Cholnoky Jenő, Dékány István, Ember István, Erődi Kálmán, Geszti Lajos, Hézszer Aurél, Karl János, Kerékgyártó Árpád, Kogutowicz Károly, László Lujza, gróf Teleki Pál, Vargha György.* Nem tudjuk, mi lett volna helyesebb: kevesebb munkatárs vagy a listának még teljesebbé tétele-e? Mert a földrajz néhány kiváló művelőjének kimaradása feltűnő, de a munka mo-zaikszerűsége is szembeszökő.

A részletesebb ismertetést vagy bírálatot még fenntartjuk magunknak, de már most meg kell jegyeznünk, hogy az elméleti részt tulságosan terjen-gősnek tartjuk. Ehelyett igen fontos didaktikai kérdésekre több hely jutha-tott volna. Ilyen munkában olyan világos gyakorlati fejtegetésekre van szük-ségünk, aminők Karl Jánoséi, Geszti Lajoséi, Hézszer Auréliéi, Teleki Páléi. Semmi esetre sem helyeselhető a gyakorló tanárságnak szánt munkában a minden áron való újszerűsége törekvés, ami pl. Dékánynál feltűnő (14. 15. és további lapok: Felszálló és leszálló sorrend, földrajzi ahalfabetizmus, földrajzi verbalizmus stb.) Nem írhatjuk alá a földrajz Cholnoky nyújtotta definícióját sem (5. lap), valamint az azt állítását sem, hogy a meteorológia „az általános földrajz egy része“ (7. lap). Azt hiszem sokan fognak csodál-kozni, ha olvassák, hogy a zseniális *Brunhes* tanulmányai nem rendszeresek, készütsége az általános földrajzi téren *nem mindig* (!) elegendő.

Szükségesnek tartanám, hogy a külföldi metodikai irodalmat ösmer-tessek ebben a műben.

Kogutowicz.

Dr. Étienne de Györffy: La carte ethnographique de la Hongrie.

La carte ethnographique de Transylvanie.

M. kir. Állami Térképészet, Budapest, 1922.

Ismét két becses néprajzi térképpel szaporodott Györffy István e két művével hazai néprajzi irodalmunk. Különös érdeme Györffynek, hogy hazánk területén túl is kidolgozta térképeit, minek következtében sokkal helyesebben ítélnéljük meg a magyarság helyzetét a környező népek között. Különösen figyelemre méltó Moldvának tarka néprajzi képe, melyben igen nagy foltokkal szerepelnek a *csángók*. Az alkalmazott eljárás a lakott területek nemzetiség-l színezéséből áll, a „lakatlan“ területek fehéren maradtak. Kár, hogy ezek foltjait nem igyekezett szigorúan összhangba hozni a már közkezen lévő magyar néprajzi térképek hasonló foltjaival. Temesben és Erdélyben, a tul-

ságosan kevert lakosságú területeken a térképek kicsiny mértékére való tekintettel (1 : 1,500.000) lemondott valamennyi színtölt ábrázolásáról, hanem a váltakozó színsávok eléggé ősmert módszerét alkalmazta. A térképeket a m. kir. Állami Térképészet kifogástalan famentes papíron, izlésesen nyomatta.

Kogutowicz.

Melich János: *Laborc* (Magyar Nyelv 1923. 5-6. szám) *Laborc* folyó nevét a kutatók kelte eredetűnek tartották; ez azonban már hangalakja miatt sem lehetséges. Anonymus azt mondja, hogy a név Szalán bolgár fejedelem *Loborcy* nevű ungi kapitányától származik, akit a bejövő magyarok egy folyó mellett felakasztottak. Személynévből származott folyóneveink csakugyan vannak, pl: *Csetnek*, *Veszprém* (később *Séd*), *Ormán*, *Bakony* stb. *Laborcy duka* (= vezér) neve bolgár-török személynév s eredeti alakja *Alp-Borsz* = *Al-Borsz*, a. m. *Hős párduc* (gyakori sz. név) volt. Ebből az *Alborsz*-ből lett a szlávok nyelvén u. n. liquida-átvétellel *Laborsz*. Pld.: *Aldega* = *Ladoga*, *Aldamur* = *Ladomur* stb. Az eredeti magyar *Laborsz* után *Laborc*-ká lett az *orsza* = *arc Torisza* = *Tarca* stb. mintájára. A tót és rutén *Laborca* és *Laborce* a magyarból való átvétel, ami fényesen hirdeti, hogy a bolgár uralmat a magyar váltotta fel ott s a tót és rutén elem későbbi jövevény.

B. Zs.

Mályusz Elemér: *Túróc-megye kialakulása*, Budapest, 1922, IX+196, 2 térképpel. Szegényes településtörténeti-földrajzi irodalmunknak valóságos nyeresége ez a sok tekintetben mintaszerű, ritka komoly megfontolásokon s a gazdaság anyag aprólékos kidolgozásán felépített, modern, szép, bár mint alább látni fogjuk, néhány súlyos tévedéssel terhelt tanulmány. Ehhez az egyéni felkészültségen kívül, természetesen olyan bő középkori oklevélanyag is kívántatik, amilyennel szerencsére Túróc rendelkezik. A bennünket érdeklő rész rövid tartalma a következő:

A XI. sz. első felében még a mai Bars és Honf északi részét sem szállották meg a honfoglalók, Zolyom és Túróc pedig kívül esett a gyeplínia vonalon. Zolyomba a terjeszkedő magyarság kétfelől juthatott el ú. m. a Garam s az Ipoly-Korpona völgyén át. Mindkét irány békés foglalását egy-egy új monostor alapítása jelzi: a Garam mellett Szent Benedek (1075) a király, a Korpona-völgyben Bozók (1124—31), a Honf-Pázmány nemzetség (innen a megye neve is) monostora. Jellemző, hogy észak felé egyikük sem kapott adományul lakott helyeket. Az előbbi irány telepesei a barsi, az utóbbié a honti magyarságból húzódtak felfelé, magukkal vivén régi községeik nevét is (pld. Badun). Ezt a két irányból is benépesülő területet, melyhez Túróc, Liptó és Árva is tartozott, még a XIII. sz. végén is egyszerűen *Zolyom*-nak hívták s mint a gyeplínia vonalon kívül esett országrész, az uralkodói jog alapján, a király magánuralma volt, olyanféle erdőispánság, mint korábban a később megyévé alakult Bakony, élén a Comes-szel, ekkor még jószágkormányzóval. A lakosság javarésze telepített királyi erdőőv (királyi vadaskert Zolyom mellett, erdőővök faluja Radván m.), vagy halász (halászok földje és faluja Zolyom m.). Nemzetiségükre nézve az utóbbiak részben szlávok, az előbbieket, neveik után ítélve csaknem mind magyarok ill. besenyők (pld. Szerecsen, dičius Besenyő), majd a tatárjárás után városlakó vendég-ek. Csak 1232-ben rendel a király gazdasági célokból uradalma kikerekítésére a vadászok és halászok mellet nyolc honti földművelő falut (Palást, Nyék, Balog stb.)

A Garam sík részén szlávokat nem találunk, azt a XIII. sz. közepén a katonáskodó, földművelő, magyar várjobbágyok ülik meg, kik később vármegyévé alakítják át a királyi uradalmat. Az 1250-ben *Királyi rét*-nek mondott lakatlan területen pld. pár év múlva a következő személynévfalvak alakulnak: Illés-, Pető-, Farkas-, Mike és Saulfalva. Ezek voltak tehát az alapítók. A túróci fennsíkon, legnagyobbbrészt a hegypárkány szélén, tehát nem a folyó völgy közepén viszont a XII. XIII. sz.-ban 33 apróbb, adófizető szláv telepet találunk, 5 földvárral együtt, mely utóbbiak a magyar foglalkozással, vagy helyesebben a királyi hatalmi és gazdasági körzetbe való szorosabb bevonással megszűnnek, míg a falvak háborítatlanul tovább fejlődnek. A magyarság ide Nyitra megye felől jut el (ismétlődő helynevek pld. Nádasér 1264) s Divék község neve (1264) elárulja, hogy a hatalmas nyitrai magyar Divék nemzetség indította itt meg a terjeszkedést, megelőzvé azzal magát a királyt is, mert később az első foglalás jogán bírt nemzeti községi birtokot (Szt. máriai egyház) több faluval együtt a királynak úgy kellett vele elcserélni. Ruttka lakossága ekkor (1285) 16, névszerint felsorolt nemes családból állott.

Részletesen foglalkozik szerző a zólyomi királyi uradalom népeinek gazdasági és társadalmi viszonyaival az 1257. és 1265.-i privilégiumok alapján (adózás, földközösség stb. Erről lentebb).

A XIII. sz. folyamán indul meg a királyi birtokok eladományozása, a jobbágyfíu osztály kialakulása, új telepek keletkezése a túróci medence sík területein, a királyi falvák földjeinek permén belül s az állattenyésztésről a földművelésre való áttérés. Ez a nagy gonddal kidolgozott fejezet számunkra a legtanulságosabb része a munkának. Magunk előtt látjuk, hogyan ment végbe a tatárjárás után a szláv lakosságtól meg nem szállott sík részek tervszerű királyi benépesítése és pedig vagy egyeseknek, elsősorban magyaroknak kolonizálás céljaira adott, a falvakkal (villa) szemben pontosan körül nem határolt területek (terra) egyéni birtokként való adományozása, vagy a meglévő falvak népfellegének továbbtelepítése útján. Az eredetileg állattenyésztésre rendelt magyar *terra Jordani* (1249) területén pld. a XIV. sz.-ban 6, *Vidaföldén* 5 új községet találunk, a lipitói *Palugya* (inter paludes) *földén* meg éppen 8-at. Hogy ebben a kultúrmunkában csakugyan előkelő magyar családok is részt veettek s hogy a katonai szolgálatra szegődött s ezért egyéni, később nemesi birtokot nyert jobbágyfíuok egy része magyar nemzetiségű volt, arra számtalan adatot hozhatnánk fel. Érdekes már most, hogy ezek a magyar jobbágyfíuok, nem szláv módra *zárt falvakat*, hanem, mondjuk magyar mintára *magános telepeket*, tanyákat, szállásokat alapítottak 1—2 eke-alja nagyságú (120—240 m. hold) földjeiken (ami különben érthető is), rendszeren *háza* összetétellel (Gyulaháza), vagy csupán puszta személynévvvel (Abosk, Toma stb.), mely nevek bizonyosan a házközösség fejét jelezték. Ezekből a magános telepekből a népesség szaporodásával aztán később külön *falvak* lettek, úgyhogy a XV. sz.-ban annyi apró új falu támadt a régi földön, ahány család a XIII. sz.-ban birtokot nyert. E falvak legtöbbször első alapítójuk nevét tartották meg, így lett Gyulaházából Gyulafalva, ezután Bodorfalva, Kevefalva stb., vagy új magyar nevet kaptak. De más példánk is vannak a magyarság itteni szereplésére: a szláv hangzású Jeszenszky család őseit Temérdek-nek (vastag), a Ruttkayét Fejes-nek stb. hívták. A XIII. sz. elején meglévő 33 ősi község királyi népének feleslege 7 új falut

alapított s ime azt látjuk, hogy ezekből mindössze 1 egészen szláv nevű, a 28 jobbágyfiúi telep neve közül pedig csak 8 szlávos képű, a többi magyar. A kultúrelemet tehát a magyarság képviselte s ez a saját iparkodása folytán nemsokára (XIV. sz. közepe) teljesen nemesi rangra emelkedett osztály a 9 régi birtokos nemes családdal együtt (pld. Balassák, a zólyomi Comes-ek ősei) lett a magyar államiság hűséges tagja a későbbi századokban. A magyarok alapította helyek magyar jellege azonban a későbbi századokban, elsősorban a husszitizmus hatására a szlávtság elszaporodásával szlávvá változott (így lett Gyulaháza Dulic, Benefalva Benic, Kevefalva Kevic, Udvard Dvorec, stb.)

A könyv a településtörténeti részekhez méltó befejezést nyer a kiválóan becses utolsó fejezetben, mely Túrócnak és Liptónak a zólyomi királyi uradalomból való fokozatos kiválását és autonóm nemesi vármegyékké való kifejlődését rajzolja meg világosan, biztos kézzel.

De éppen e jeles mű érdekében kár volna a beléje csúszott történeti tévedéseket elhallgatni. Az olyan apróbb botlást, mikor pl. a hároméves disznót kétszer is (44. 46.) háromhónapos malacnak fordítja, éppen csak megemlítjük. Gyanakszunk arra is, hogy az Ivánka családnak legtöbbet emlegetett Erden őse (57. 161. stb.) helyett inkább Erdeu volna olvasandó, azaz Erdő a latin Silvester keresztnév árpádkori magyar megfelelője. Ahol az ősi zólyomi kir. uradalomnak Hontmegyébe való átnyúlásáról (14.) szól, érdemes lett volna megemlítenie ennek legszívósabb csökevényét, azt a földrajzi különlegességet, hogy a hontmegyei Králóc falu, még az 1880. évi Hátsek-féle megyei térképek szerint is Zólyomhoz tartozott. Jó lett volna tudnia azt is, hogy a 128. lapon említett Vydus, helyesebben Vydas s hogy Vidafölde, Bodorfalva, Kevefalva birtokosainak őseivel (78. 98.) azonos. Kár volt elmélnie ama fontos 1224. évi (Haz. O. VI. 16. 17.) túróci adatot, melynek Otmárját a 87. 98. lpok Otmárjával tanulságosan összeköthette volna. Abban a tévedésében (54.), mintha az 1391. évi túróci és liptói registrumok készítése alkalmával, a létező összes okleveleket összeírták volna, tulajdonképpen mások után indul. Holott nyilvánvaló, hogy ekkor nem oklevélvizsgálatot, hanem birtokvizsgálatot tartottak, megelégedvén mindig az akkor élő birtokos jogcímeinek igazolásával anélkül, hogy akár az illetőnek többi oklevelére, akár a régebbi jogcímeire s az ezeket bizonyító régebbi oklevelekre kíváncsiak lettek volna.

Mindez azonban eltöprel Mályusz könyvének ama legsúlyosabb, végzet-szerű tévedése mellett, midőn egy 1257. évi (Wenzel Árp. Új Okmt. II. 280/1) oklevélről azt képzeli, hogy ez Túróc népének (populus) éppen olyan privilégiuma lett volna, mint amilyent 1265-ben (Századok 1909. évf. 978—80.) a liptói köznép kapott. Túrócnak is volt már ekkor ahhoz hasonló privilégiuma. Ezt éppen az 1265-iki liptói oklevélből tudjuk, amikor t. i. ez, a túróci privilégiumnak a nyest- és mókusbőr-adózásról szóló pontjára hivatkozik. Amde mivel a Mályusz által túrócinak hirdetett 1257. évi oklevélben ilyen pontozatot hiába keresünk, teljességgel ki van zárva annak lehetősége, hogy ez Turóc privilégiumával azonos lehessen, mely tehát elveszett vagy legalább is idáig még nem került elő. Az 1257. évi oklevél különben olyan, nem csupán túróci, hanem liptói emberekről is szól, akik, bizonynyal a tatárjárást követő felfordulásban megyéikből kiköltöztek s magánosok birtokain

szóródtak széjjel, amíg azután most a király, visszahíván őket a Coroch (hegy ?) alatt fekvő Széki és Balog nevű királyi földekre és a széki udvarnokok földjére letelepítette, majd fölmentvén vár joghatósága alól, különféle szabadságokban részesítette. Mivel pedig olyan szabad költözködési jogot kaptak, mely a zólyomi kir. uradalom területére volt korlátozva, világos, hogy csakis ott nyerhettek elhelyezést. Az azonban már semmikép sem valószínű, hogy ezen új telepítvény, Túróban feküdt volna, hiszen itt nem voltak udvarnokok s olyan színmagyar helyneveket alig is kereshetnénk máshol, mint Zólyomnak déli vagy még inkább Hontnak akkor még Zólyomhoz tartozó részeiben. Ami pedig e telepítvény terjedelmét illeti, mivel mindössze csak 3 föld benépesítéséről lehetett szó, azt legföljebb 3—4 községnyre becsülhetnők. Mivel azonban a nékik adományozott kiváltságok elsősorban városias jellegűek, azon 1257. évi oklevelet a legtöbb valószínűséggel, valami ismeretlen város privilégiumának kell tartanunk, mely talán azóta más városba olvadt.

Képzeltető most már, hogy milyen ferde, zűrzavaros nézeteknek kell előállanok, mihelyt szerző a III. fejezetben a szóbanforgó 1257. évi, még csak nem is Túróra, nem is egy megye területére, hanem pusztán egyetlen városra vonatkozó, vagyis magasabb rendű kiváltságokat, egész Túrócmege *köznépére* erőszakolja, sőt hozzá még a liptói köznép 1265. évi szolgálányaival is minduntalan összekeveri, azonosítja. Így esik meg aztán az a képtelenség, hogy az 1257.-i kiváltságlevél szabad bíróválasztási jogát, Túróc és Liptó minden falujára kiterjeszti, holott az ottani köznép még csak költözködési szabadsággal sem bírt, hiszen pl. Liptóban még 1265 után is a röghöz kötve maradt. Az V. fejezetben viszont azt az 1257.-i kiváltságot, mely szerint 40 telek után 1 lovas vitézt tartoztak a királyi hadba küldeni, szerencsétlenül az egész turóci köznépre alkalmazza, noha láthatta, hogy pl. a liptói köznép 1265. évi oklevele semmiféle közvetlen hadi kötelezettséget nem ismer. De szerző az ilyen nem katonáskodást, holmi „békés“ foglalkozással, avagy a szükséges fegyverzet (persze itt összezavarja, a városoktól, hospesektől s bizonyos birtokadományoktól megkívánt és a királyi sereg fényének emelésére szánt fegyverzetet, a többi felkelők sokkalta egyszerűbb felszerelésével) nagy költségeivel mentegeti, mintha bizony akkor a katonáskodás, a szolgarendű köznép tetszésétől függött volna, holott ez a szabad emberek joga és kötelessége volt. A liptói köznép 1265-ben csupán egy-két közvetelt, hadinak csak mellékesen számítható szolgálománnyal tartozott, amilyen a várbeli közmunka, a levél- vagy üzenetvitel volt. Még a 4 hadiló kiállítás is elsősorban, a látogatóba érkező király ellátásához tartozott, melynél szerző, a kínálkozó legbiztosabb statisztikai adatot is elszalasztotta, mert hiszen ha Liptóban minden 40 telek 1 hadi lovat adott és összesen 4 ilyen ló volt, világos, hogy akkor Liptómege egész köznépe mindössze 160 telekből állott.

A liptói hadilovak dolgát különben szerző (51. 106.) annyira félreismeri, hogy 1241/2. utáni újításnak gondolja, holott az már Kálmán király (1096. évi) I. 36. törvényében is megvolt. Milyen fontos adatul szolgálhatott volna ez, még a IV. Bélatól módosított alakban is, az ősi zólyomi kir. uradalom legrégebb szervezetének megvilágításához, melyről szerző a III. fejezetben csupán torzképet nyújthat, hiszen a balvégzetű 1257.-iki kiváltságlevelet még erre a célra sem átálja fölhasználni. Ellenben, ama szervezetet, melyek a legrégebb szervezetből itt-ott fennmaradtak, pl. az 1265. évi liptói privilégium precóját,

a hadilovon szolgáló milest, a zólyomi erdővóknak (1256 és 1282-ben) és a túróci castrensiseknek 1269-ben említett centúrióit egyáltalán nem is tárgyalja, sőt a legutolsó adat kivételével agyonhallgatja. Pedig nyilvánvaló, hogy éppen ezek, mint szabad emberek kormányozták, az ősi zólyomi kir. uradalom összes halász és erdész szolganépét, hiszen a többi királyi és királynői uradalmakban szintén a szolga köznép fölött szabad jobbágyok, centúriók allottak. Ezeket tudva nem jöhetett volna szerző arra a torz gondolatra, hogy a zólyomi kir. uradalomból eleinte a „katonai elem“ teljesen hiányzott, hiszen mihelyt valahol szabad ember volt, már akkor ott katonáskodnia is kellett. Sőt azok a túróci jobbágyiak nem volt valami külön létesített intézmény vagy külön letelepített elemi hanem egyszerűen az ősi szabad jobbágyok centúriók folytatása, illetőleg IV. Bélától való átalakítása. Szerzőnek ezekről sejtelve sincs, ennél fogva a még régebb korról, a honfoglalásról, az itt talált szlávok szervezéséről (27. melynek az 53. ellentmond, 34. stb.) vallott nézetei annál kevésbé fogadhatók el.

B. T.

Dr. Alexander Szana: *Ungarn.* 8° 140. l. + 1 térképmelléklet Stuttgart-Gotha 1922. P. A. Perthes kiadása.

Szana Sándor neve nem ismeretlen a tágabb értelemben vett földrajz, irodalomban. A világháború második felében *Nagyközépeurópa viziútjacimen* jelent meg egy közlekedés-földrajzi essaije s azóta is többször szerepelt már hasonló irányú cikkekkal a *Die Freie Donau* c. folyóirat hasábjain. Nem tartottuk ezeket oly nagyjelentőségű írásoknak, hogy külön felhívjuk reá a nagyközönség figyelmét. Jelen munkája sem érdemelné meg az érdeklődést, ha egyéb körülmények nem tennék azzá. Ez a könyv egy roppant elterjedt vállalatban: *Perthes' Kleine Völker- und Länderkunde*-jában jelent meg s bizonyára mind az öt világrészben lesz olvasója. Szükségét érezzük azért annak, hogy felelőjük tiltakozó szavunkat, hisz hazánkról van szó a nagy világ előtt!

A tartalomjegyzék futólagos áttanulmányozása nem is sejteti, hogy mennyi hiba, tévedés és kifogásolni való van itt összehalmozva rövid 140 lapon. Ha valaki nem is speciálisan historikus, filológus, geográfus, közgazdász, esztétikus, irodalomtörténész, pedagógus, politikus és jogász (mert mindezek körébe vágó tárgyakról van itt szó), ugysis meggyőződhet lépten-nyomon ennek a könyvnek silányságáról. Az első lapokon mindjárt megtudjuk, hogy hazánk többé nem Ungarn, hanem *Magyarien*. Azt hiszem a magyar föld minden lakója tiltakozni fog ez ellen az új elnevezés ellen. Nem tartjuk szerencsésnek azt a hosszú és terjedelmes mesét sem, amelynek kereteiben szerző elmondja a magyarok eredetét és a honfoglalást. Szerencse, hogy az intelligens német publikumnak ebben a kérdésben rendelkezésre áll *Székfű* klasszikus könyve: *Der Staat Ungarn, eine Geschichtsstudie*. Hasonlóan nem idevaló az októberi forradalomnak oly bő ismertetése sem, mint azt az 52—57 lapokon olvashatjuk. Mennyivel másképp látja ezeket az eseményeket *Székfű!* (Napkelet I. k. 299—311. l.).

A földrajzi rész megítélésére elég lesz, ha az Alföldről szóló fejezetből a következő két részt idézzük, ami minden kritikánál ékebben beszél: „Westlich des Tieflandes erheben sich die vulkanischen Trachytherge die sich an den Ufern des einstigen Meeres erheben“ (20. l.) és „Die Flora des Alföld besteht zum größten Teil aus Pflanzen der Löss-Ebene: charakteristisch

siqd : Marienflachs, Akazienbaum, Sommereiche, Schilfrohr, Wassernuß . . .“ (21. l.). Nem tudjuk mit szól ehhez a részhez az intelligens német olvasó, aki Alföldünk flóráját *Wrenlg, Kerner, Hayek* munkáiból ismerte meg?

Hasonló hibát még számosat idézhetnénk, valamennyit bajos volna felsorolni. Mutatóba azonban mégis néhányat: a magyar udvarnál akkreditált pápai nuncius Bécsben lakik (119. l.), Magyarországon csak három városban volt egyetem: Budapest, Pozsony és Kolozsvár (24. l.). Tévedés az az állítás, hogy a nagyszombati egyetemet *Budapestre* hozták, hasonlóan az is hogy a gimnáziumokban a görög helyett modern nyelvet (francia, angol olaszt) választhat az ifjuság, stb. Nem hisszük, hogy a magyar esztetikuskok egyet-érténének a szerzővel abban, hogy Herczeg Ferenc mellett legkiválóbb drámaírónk egyedül *Molnár* Ferenc és *Lengyel* Menyhért (131. l.). A könyvhöz mellékelte néprajzi térkép annyira hibás és kezdetleges, hogy ilyen már régen nem láttunk.

Befejezésül nem fojthatunk magunkba két kérdést: miért jelent meg ez a könyv és kinek a hibája, hogy hazánkról még mindig ennyi valótlanságot kénytelen olvasni a német közönség?

Karl János.

Ballenegger Róbert: *A termőföld.* 8° 190 l. Budapest, 1921. A termőfölddel napjainkban már külön tudomány foglalkozik. A főbb eredmények azonban a geográfust is érdeklik, mert nagyban megkönnyítik munkáját a tájak oknyomozó leírásában. Hóni irodalmunkban ezzel a kérdéssel csupán néhány értekezés és cikk (*Treitz* Péter és *'Sigmond* Elek igyekezett eddig megismertetni a nagyközönséget. A címben jelzett könyv az első nagyobb terjedelmű munka.

A termőföld kialakulása meglehetősen bonyolult fizikai, kémiai és biológiai folyamatok eredménye. A fizikai mállás alkalmával különböző nagyságú részecskék keletkeznek. Ezek között kiválóan fontosak a 0.02 mm. kisebb s a vízben diszperziós állapotban lebegő szemecskék, mert ezek sók és savak hozzáadására kolloid tulajdonságokkal rendelkeznek. A kémiai mállás tulajdonképpen hidrolites bomlás s benne külön kell választanunk a K. Ná. Ca és Mg. tartalmú vegyületeket az Al. Fe és kovásv tartalmúaktól, amelyek a biológiai mállásból származó humuszsavval egyetemben szintén kolloid sajátosságúak. A mállás útján keletkezett talajba a nitrifikáló baktériumok működése folytán még a vegetáció kifejlődéséhez nélkülözhetetlen salétromsavas anyagok kerülnek be.

A talaj kialakulásában — s a továbbiakban reánk geográfusokra ez a fontos, — az anyagzetnek csak másodlagos szerepe van. *Glinka* endodinamorf talajfeleségei valamennyien átmeneti fázisok, csupán az ektodinamorf talajokhoz, amelyek külső tényezők, különösen a klíma hatása alatt keletkeznek. Nedves éghajlat alatt a talaj sói kilugozódnak s humusz jelenlétében szürke ú. n. *podszolos* talajok keletkeznek, ennek hiányában pedig a forródv jellegetes vörösföldjei (laterit). Száraz éghajlat alatt éppen az ellentétes folyamatokat észlelhetjük, a talaj sói felhalmozódnak s világos talajok jellemzik az ilyen vidékeket (sivatagok, félsivatagok). A két szélsőség között foglal helyet Földünk legtermékenyebb talaja, a csernoszjem, amelyben a kilugzó és felhalmozódó folyamatok egyensúlyban vannak.

Roppant érdekes ezeknek földrajzi elterjedését vizsgálni s összefüggésüket kutatni az emberi művelődéssel. Könyvünk, amely a vegyész és Föld és Ember III.

geológus szakképzettségével készült, ezt a problémát *Hilgard* nyomán csupán érinti. Helyette az egyes talajfélésegeket veszi részletes analízis alá, de geográfiai szempontból ez is érdekes és tanulságos. Mennyivel másképp nézi pl. a geográfus ezek ismeretével a német Heidét vagy a francia Landest vagy a fenyő- és bükkerdőt, amelyek alsó szintjében felhalmozódással találkoznak. Hasonlóan érdekes a szikes talajok keletkezésének kémiai magyarázata is. A függelékben hazánk talajtani jellemzését találjuk térképpel illusztrálva.

A könyv nem nekünk geográfusoknak készült elsősorban. Elolvasását és áttanulmányozását azonban ajánljuk mindenkinek, aki ilyenmű kérdések iránt érdeklődik. Világos előadásával s áttekinthető szerkezetével felmenthet a külföldi (Ramann Bodenkunde) munkák átolvasásától.

Karl János.

Bernhard Hans: Falusi telepformák (Geogr. Zeitschrift 1919). A „falusi“ jelző ebben az esetben nem fedi a német „ländlich“ szót de egyelőre nem tudok más jobbat. Az értekezés (egyetemi székfoglaló Zürichben) kevesebbet nyújt, mint címe után gondolnánk. Tárnya a mondott telepformák elterjedésének és okainak kérdése. Egyiket sem meríti ki kielégítő módon, aminek oka talán az alkalmosszerűségeen kívül, irodalmi felkészültségének fogyatékos volta. Mégis időszerű, hogy ismertessük.

Legegyszerűbb telepforma a magános *szállás* vagy *tanya*. mindkét szót a régi értelmében használva. (Használják még a régiségben a *földje*, *illése*, *teleke* terminusokat is. de úgy ezek, mint amazok fogalmi tartalma nincs kellőképpen tisztázva). Egy család, esetleg nemzetség egy darab földet mivel s azon is lakik. Lak, lakos és gazdaság tehát itt egyetlen telep-egységet alkot. Gyakorlati tekintetből ideális állapot, innen a formának jelenlegi elterjedtsége a gyarmatbirtokokon és a régi kultúrterületek belső gyarmatosításain (pl. olasz és holland ingovány-vidékek). De így volt ez a korai települések idején is pl. az Alpokban, Skandináviában és a spanyol félszigeten. Mi ennek a magyarázata? Általában az, hogy ez a telepforma a természeti körülményekhez elsősorban a térszínhez való alkalmazkodás következménye. Hegyvidékeken pl. Norvégiában ez világosan magyarázható, annál könnyebben, mert ez a forma itt olyan korban keletkezett, amikor a nagyobb közbiztonság a falvas települést már nem kívánta meg szükségképpen. Nyugateurópában nagyobb földön uralkodik ez a településmód (Irország, Belgium, Franciaország, Ény. Németország) régi, állítólag kelta szállásterületeken, sík vidékeken. Ellentétben áll ez előbbi megállapításunkkal? Egyáltalán nem. Eredete ugyanis a nemzetségi szervezetben, ill. birtoklasmódban rejlik, bár a természethez való alkalmazkodás sem tagadható. *Meitzen* szerint az ír szállás kb. 16 családból, 90 lélekből, több száz jószágból, 1000 há. legelőből állott. Kisebb nem lehetett biztonsági, közlekedési, társadalmi stb. tekintetéből. Magános település tehát ez is, ennek a módnak egyik fajtája, némely gyakorlati hátránnyal a faluval szemben.

A magános telepnek a *tömörült telep* (falu) az ellentéte, mely tehát több lakóházból és gazdasági épületből áll. Nagysága és formája szerfölött sokféle, létrejöttének oka is többféle lehet, gazdasági is, lélektani is. A művelődés szintjével való kapcsolat kézenfekvő. Külterjes, elmaradt gazdálkodás mellett a csoportos telepnek jelentős előnyei vannak, a közbiztonság, közös

munka stb. tekintetében s amit szerző elfelejtett megemlíteni, a közös földhasználat és közös szolgálmányok kényszerűsége szempontjából. A falu kezdetben csupán laza kapcsolatban álló épületek csoportosulása, melyből csak fokozatosan alakul ki a tömör, zárt telepegység s ebből esetleg a politikai egység, vagy község — amit nem volna szabad szem elől téveszteni. A falvak *nagysága* változó, a síkságiak általában nagyobbak, ugyancsak a nyílt mezőn, vagy száraz területen fekvők is, ez utóbbiak vízellátás nehézsége miatt. Hasonlóképpen nagyobbak a régi eredetű községek, a föld bősége s a közbiztonság kezdetleges volta miatt.

A *faluformák* az eddigi megállapítások szerint a határok miként való felosztásával kapcsolatosak, bár abba más tényezők, fizikaiak, gazdaságiak stb. is beleszólnak. A germán nép területén, különösen a síkságon a *csoportos faluforma* az uralkodó. Tudjuk, hogy nálunk is. Ez a forma úgy jött létre, hogy a belsőséget az első megülés alkalmával bizonyos számú, egyenlő nagyságú telkekre mérték fel, melyeket azután a későbbi osztzkodások szabdaltak apróbb, szabálytalan telkekre. Nálunk a belsőség egyes darabjait rokon családok „hadak”, „nemzetek” kapták, akik azokat tovább osztották maguk között s így jöttek létre az annyira jellegzetes „zúgok”, „szegek” stb. a girbe-gurba utcákkal. Utcák eleinte nem is voltak. (*Győrffy*: Értesítő 1908, Földr. Közl. 1913 stb.).

Lényeges már most az, hogy a csoportos falvak külsősége, vagy határa, a belsőség topográfiájának a mása, mert hiszen — ezt mi mondjuk — a gazdálkodás és földosztás módja itt ugyanazon elvek szerint történt. Ezek legalább nálunk a földközösség folyamán kialakult „nyomásos” vagy „fordulós” határok, mely birtoklás és gazdálkodásmód idők folytán egészen a lehetetlenségig szétaprózta az egyes dülöket és parcellákat, amin aztán a „tagosítás”-nak kellett segíteni (*Győrffy*: u. ott, *Bünker*: Mitt. der Anthrop. Ges. in Wien, 1900, *Bátty*: Zsebatlasz 1919, *Tagányi*: Gazdaságtört. Szemle 1894 stb. Ennek a kérdésnek különben egész irodalma van).

Tisztább a képe az úgynevezett *soros falvaknak*. Ezek későbbi középkori, földesúri telepítések, főképpen erdős vidékeken (Német Középhegységben, nálunk az Északi Kárpátokban). Itt a telkek lazán egymás mellett egy hosszú útvonal, rendszeren patakvölgy kétoldalán sorakoznak, jobbra balra s ami a fontos, minden belsőség folytatódik a hozzátartozó birtoktestben, mely hosszú szalag módjára nyúlik ki árkon-bokron keresztül a községhatár széléig. A két településforma között tehát amint látjuk eredetbevágó s ezért alapvető különbség, általában a községek formája s a határok felosztása között szoros viszony van, amit mi is hangsúlyoztunk (Föld és Népei 1905). Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez a viszony idők folytán pl. hozzátelepülés vagy földosztás stb. által részben megváltozhat.

Átmenetnek vehető a tanya és falu között a *tanyabokor*, szer v. *kis-falu* (Weiler), mely amattól külsőleg csak nagyságban tér el. Ez is középkori erdőirtáson létesült településforma, különösen az alemann területen. A határok ebben az esetben mozaikszerűen kisebb-nagyobb négyyszögű földdarabokból állanak (Gemenge), alkalmasint a talaj különböző minőségéből kifolyólag. E településforma általában a síkság és hegyvidék közötti átmeneten, kevésbé termékeny vidékeken otthonos,

A gazdasági viszonyok vagy életigények megváltozásához az ember az eredeti lakótelepek megváltoztatásával próbál alkalmazkodni. Ez persze nem könnyű dolog, akár a lakóházakat, akár a határfelosztást tekintjük. De a kényszerűség mindkettőre rávlszi. Nagy méretekben látjuk azt legutóbb Oroszországban a Sztolyipin-féle földreform életbeléptetése alkalmából, amikor a zárt községeket megbontották s a lakosság egy része épületestül együtt az újonnan felosztott s tagosított határba, most már saját földjére hurcolkodott ki. Szétszedhető faházak esetében ez elég egyszerű.

A falusi telepek térbeli képe tehát változatos, de nem ese'leges. Kialakításukban a gazdasági szempontok a döntők s ezek a környezet és művelődés szerint más és más formát kívánnak meg. Kezdetleges fokon a természeti kényszerűség uralkodik, később az mindjobban elhalványul s helyébe a közlekedés szempontja lép. A modern fejlődés a magános telepek irányában halad s látjuk, hogy a csoportos telepek magánosokká darabolódnak fel, mert a gazdasági körülményeknek ezek felelnek meg legjobban. Etnikai befolyásolás és történelmi beavatkozás kisebb jelentőségű, a földrajzi adottságokat egyikük se bírja háttérbe szorítani.

B. Zs.

Dr. Friedrich Schmalz: *Grossrumänien*. 8°, 224 l. Gotha 1921. Középeurópa népeinek a világháború szomorúan bebizonyította, hogy mennyire fontos az egyes országok helyes ismerete. A társadalom mindenfajta rétegének: katonának, diplomatának, gyárosnak és kereskedőnek szüksége van ilyenmű komoly tudásra. Megszerzését sajnos évtizedeken át elmulasztottuk. A németek most igyekeznek a hiányokat pótolni s különféle címmel megjelenő könyvsorozataikban tárgyalják az aktuális kérdéseket. Akad közöttük komoly munka nem is egy, de a legtöbb bizony csak a zsurnaliszta módszerével készült, beszél mindenről, de semmiről sem alaposan.

Ilyen a címben jelzett könyv is. Szerzője két alkalommal s hosszabb ideig tartózkodott Oláhországban s ezalatt némi autopsziára tett szert. Meglátja ez munkáján is, különösen azokon a részeken, ahol az oláh néppel, a földműveléssel, iparral, kereskedelemmel, a zsidókérdéssel és a társadalmi helyzettel foglalkozik. Könyvének ezen részeiben súlyos s az oláhokra cseppet sem hízolgó dolgokat mond el pl. a lusta, iszákos s vérbajos oláh parasztról, a megvesztegethető hivatalnoki karról, a levantei szellemű kereskedelemről stb. Hasonlóan kellő értékre szállítja le az oláhok római eredetét s *Fischer* álláspontjához csatlakozva azt vallja, hogy a mai oláh nép dák-latin-olasz-szlovén-, ógörög-, török és magyar keverék. Mindezeket olvasva az az érzésünk támad, hogy az oláh föld természeti gazdagságát (petróleum, só, fa és buzaexport) ez a nép nem tudja teljesen sem most, sem a közeljövőben kihasználni.

A könyv különben külön tárgyalja a régi Oláhországot és az újonnan hozzácsatolt részeket: Besszarábiát, Bukovinát, Dobruzsát és a hazánktól elszakított részeket. Nem tudjuk: célzatosan íródott-e ez így, de mindenestre helyesen, mert így annál élesebben tűnik elő ennek a máról-holnapra született szörnynek a belső gyengesége. Részletes tartalmi ismertetését mellőzve, a következőkben csupán két észrevételünknek szeretnénk még kifejezést adni. Az egyik a hasonló irányú német munkákban mindgyakrabban jelentkező *pángermán* szellemre vonatkozik, amely az egoista szempontjából

nézi a világot s a pillanatnyi érdekért feled multat és minden emberi kapcsolatot. Ennek illusztrálására *Schmalz* könyvének azon részeire hivatkozunk, ahol Németország és Oláhország kereskedelmi kapcsolatáról szól. Tudvalevő, hogy a világháború előtt Németországnak élénk kereskedelmi összeköttetése volt Oláhországgal, de ezt a piacot a franciák és angolok a német hadsereg kivonulása után elhódították. A szerző úgy gondolja, hogy ennek újra megszerzésén a különböző területekről Oláhországhoz kapcsolt németiség és zsidóság (ezért a zsidóknak teljes polgárjogokat kíván) segítségére lesz Németországnak. Nem mulaszthatja el ezért az alkalmat, hogy ne üdvözlje őket, mint a magyar járom alólfelszabadultakat. Csalódni fog a szerző, nem ismeri eléggé még az oláhokat! A másik észrevételünk arra vonatkozik, hogy több geográfiai tudást kérünk, mert pl. Oláhország jelenlegi határa nem a Tisza (1. l.), Szeged pedig még nem ezé a balkáni nációé (151. l.), amelyet a szerző oly következetességgel szeret Középeurópa és a Balkán összeköttetésének nevezni.

Karl János

Hennig A.: *Die Dorfformen Sachsens, Dresden 1912* (Verein f. Sächs. volkskunde, 64 lap, számos ábrával).

Ez a füzet tíz évvel ezelőtt jelent ugyan meg, de mégis fel kell hívunk rá a figyelmet, mert anyaga kataszterszerű felvétel útján, kérdőívek segítségével gyűlt egybe s ez szerző alapos oknyomozó történeti és földrajzi eldolgozásában mintaszerű munkálattá lett, melyből utmutatást nyerhetünk arra, hogyan kell ezt a témát tudományosan megragadni és kezelni s mik azok a szolidan kihámozható természeti és emberi tényezők, melyek a telepek létrejöttét és azon belül az egyes formák kialakulását és idők folytan való elváltozását munkálták és irányították. Bennünket érdeklő rövid tárgyi tartalma a következő: I.) Bevezetés, II.) Szászország legősibb telepei: A fiatal kőkorszak telepei a középszász löszterületre esnek s majd olyan sűrűk, mint ma. A bronzkori kultúrterület csaknem egybeesik a szláv korszakéval, melynek fennmaradt községformái s azok nevei a település mai képéből tisztán kiválnak. E korai kultúrterületek telepformája a „*Rundling*“. v. magyarul *patkós falu*. III) A szláv telepek, a Rundling és eredete: A Rundling nem szükségszerűen szláv találmány. Németország telepeinek képe, mely egyben általános történeti fejlődést is képvisel, nagyjában a következő:

Wesertől ny.-ra esik az *egyes v. magános telepek* birodalma, ettől dny. és ék.-re a *csoportos faluké* (ez a helyes terminus erre, nem a nyelviileg és tárgyilag képtelen „halmazfalu“) Az Elba-odera vidéken a Rundling a legrégebbi forma, ettől keletre a kései *utas* (országutas) *falu*. Ezzel a fejlődéssel feltűnően együthalad a telepforma fejlődése (sőt részben a határfelosztás is). A magános telepnek a régi egysejtű házforma felel meg, mely a lakást és gazdaságot egy fedél alatt egyesíti (szerző itt az alsószász, tehát nem szászországi háztípusra gondol, mely alkalmasint a juhállóból alakult), a csoportos falunak a rendetlen, laza épületcsoport, mely lassanként húzódozott össze zárt udvarra (nálunk pl. Erdély), a szabványos Rundlingnak a háromoldalról zárt, keskeny, „kerített“ v. „kukorított“ (Göcsej) udvar, nyitott felével a köztérre, végül az utolsó típusnak a négyszögletes frank-középnémet udvar. A községek és udvarok fejlődését aztán sokféle tényező befolyásolta: néprajziak, gazdaságiak, technikaiak stb.

Vajjon belliesztható e a Rundling önálló tagként ebbe a sorba? Szász-

ország története alapján szerző ezt mondja: Nem annyira védelmi tekintetből (pl. magyar betörések a X. sz.-ban), mint inkább gazdasági és topográfiai okokból a Rundling alkalmasint a legegyszerűbb, legprimitívebb, jószág- és vagyonvédő praktikus településmód. A földrajzi. alapot ilyenféle vizsgálódásokban nem szabad szemelől téveszteni a néprajzi v. művelődéstörténet javára. Ezért vegyük elő a Rundlingok elterjedését a természetes tájegységekkel való kapcsolatban. Ebből a fejezetből csak ennyit: Míg a nyílt, szárazabb, termékeny mezőkön és hátakon magános, szétszórt telepek vannak a nedvesebb, lapos forrástechnikák stb. területén apró, kuporodott falvak, a tiszta forrásvíz, az árvízről mentes fekvés itt a fő csalogató. A telkek palkó-szerűleg fogják körül a forrás fejét, a jószágnak pedig tóvá duzzasztják a patakokat. (Az egyetlen bejáró éjjelre elzárható s a tuskével, árokkal körükerített falu, egyszersmind karám is). Ebbe a hegehupás halomságba egyenesen beleillik az apró Rundling (legegyszerűbb formája 3 telekből áll), már csak azért is, mert a távoleső földek nehéz megművelhetése miatt nagy falvak itt nem is létesülhetnek. A Rundling jellege és elváltozásai: Ez utóbbiban a XI.-XII. sz.-i német kolonizálásnak, a nemesi udvarházaknak s a védelmi várendszernak jutott elsősorban nagy szerep. Ma Szászország néhai szláv kultúrterületén az elváltozott Rundling-forma az uralkodó s jóformán annyi a forma, ahány a község. A fejlődés a magános telepek felé halad. Szláv halásztelepek az Elba mellett. IV) A német telepítések kezdete s az ósláv kultúrterület átalakulása: A Rundlingból lassankint *zsákutcák*, ezekből pedig *utcás falvak* lesznek, mely forma azután tudatosan tovább alakítva, új községek létesítésekor hivatalos teleptípussá lesz. V) A keleti nagy telepítések formái: A síksági irtásokon keletkeznek az *utcás és országutas falvak* s a szabályos udvarú *ovális v. négyszögletes szabályos falvak*, a hegyesebb vidékeken a *zártabb és lazább soros falvak*. Az egy, vagy több Rundlingból alakult utcás falvaknak keskeny, görbe utcájuk van. Igazi országutas falvak régebben felette ritkák voltak, mert a távoli forgalomra épített országút egyenesen kerülte az útjában álló, szűk és kerítéssel-kapuval elzárt községeket. Ma persze csaknem minden falu ilyen habitusú, de legtöbbször meglátszik, hogy fiatal eredetű az utcás típusból. Ez az egyenesutcájú útmentli falvak modern típusa, melynek jellegéhez az eredeti v. mesterséges köztér (nem piac!) is hozzátartozik.

A síkabb területek e főbb, zárt faluformái a hullámosabb és patak-völgyekkel erősebben tagozott térszínen kénytelenek a *lazább soros falvaknak* adni át a helyet. Ezek valamely patak völgy két oldalán, közvetlen a patak partján vagy gyakran távolabb álló, két hosszú, szorosabban v. lazábban zárkózó, a patak kanyargását követő házsorból állanak, melyeknek telkéből közvetlenül v. nem indulnak ki az irtás útján keletkezett parcellák s mennek a határ széléig. A házsorok — ez a fontos — rendszeren olyan hosszúak, mint a határ dereka, vagy másszóval a négyszögletes határ közepében fekszenek, nem úgy mint a többi formák esetében. A lazább soros falvaknál (Reihendorf) mindegyik telekből külön dülő út indul ki s hasítja végig a hozzátartozó hosszú szalagalakú birtokot. Ez a határfelosztás technikailag és gazdaságilag egyaránt mintaszerű megoldás. VI) A hegyvidékeken gyakoriak még a bánya és erdőműveléssel kapcsolatos *szórványok*.

Bátky Zsigmond.